

Anne van Buul

‘EEN EERBIEDWAARDIG REUZENWERK’

De Geïllustreerde Bijbel (1900)

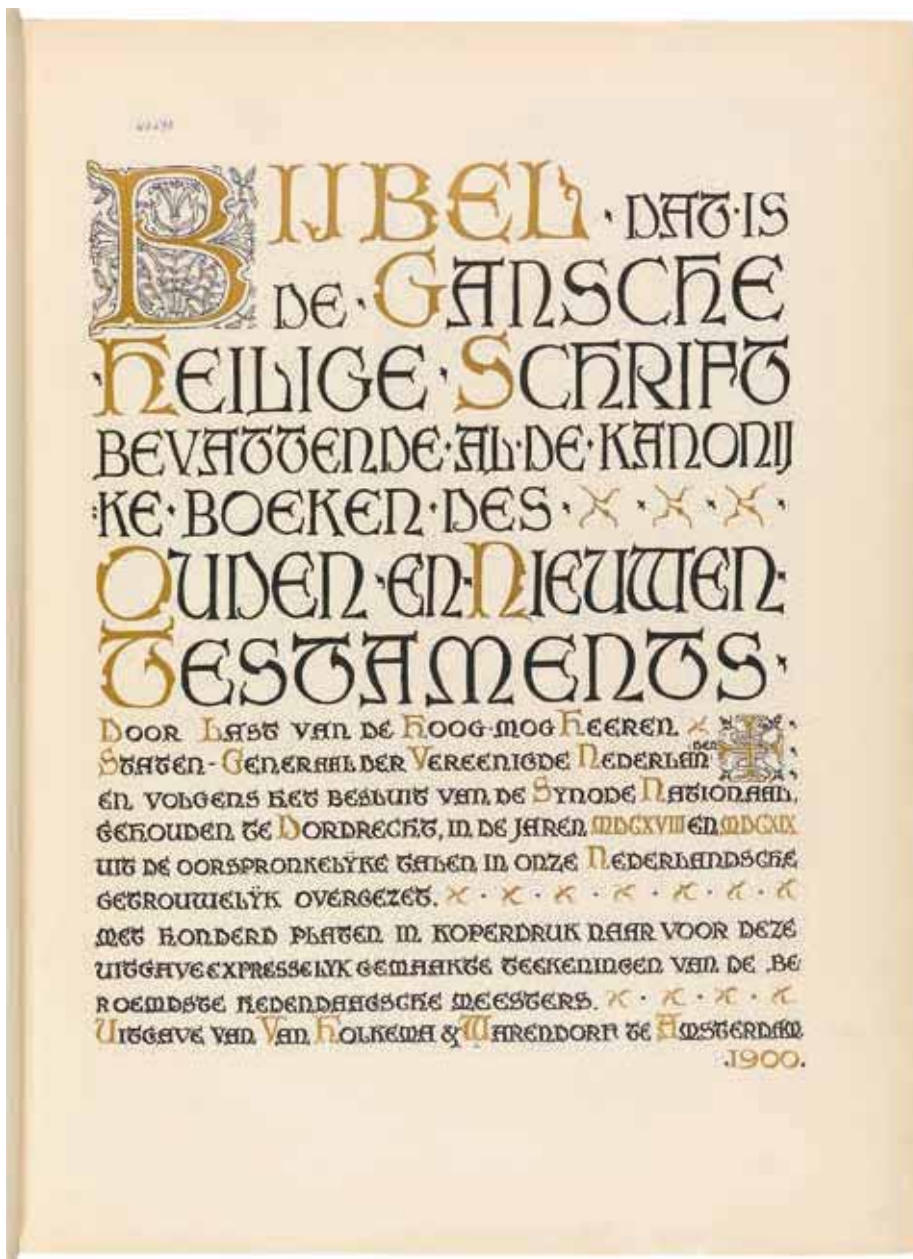
160

‘A VENERABLE, GIANT PIECE OF WORK’

The Illustrated Bible (1900)

De Geïllustreerde Bijbel (The Illustrated Bible, 1900) is a Dutch Bible edition, initiated by the Illustrated Bible Society, containing 100 engravings by 27 artists from all over the world and decorated by Arts and Crafts artist Walter Crane. This essay shows the history of this bible project. It discusses the aims of the Illustrated Bible Society, the reception of the edition, its illustrations and decorations, and it shows how difficult it was to make such an expensive, time-consuming project successful.

Drie initiatiefnemers, acht geldschieters, één boekontwerper, zevenentwintig kunstenaars uit tien verschillende landen, honderd prenten, één tekst. Zo valt in cijfers het megaproject te omschrijven dat ik vanaf nu zal aanduiden met de term ‘Geïllustreerde Bijbel’. De totstandkoming van deze boekuitgave nam vijf jaren in beslag. Tussen 1896 en 1901 werd tijd noch geld noch moeite gespaard om een Bijbeluitgave te vervaardigen van internationale allure, waaraan kunstenaars uit heel Europa hebben bijgedragen. Dit gebeurde in een tijd waarin Nederlandse boekverzorgers meer aandacht kregen voor mooie boekontwerpen; voor decoratie en illustratie, voor ambachtelijke reproductietechnieken zoals houtsnede, en voor kleurgebruik. Het boek moest niet langer een in massa geproduceerd gebruiksproduct zijn, maar ook artistieke waarde krijgen doordat het door kunstenaars in samenwerking met schrijvers zou worden gemaakt. Die aandacht voor boekverzorging past binnen de bredere ontwikkeling van de Nederlandse kunst rond 1900 in de richting van een gemeenschapskunst die door een gemeenschap van kunstenaars en tevens vóór de gemeenschap werd gemaakt. Het jaar 1892 markeert het begin van deze Nieuwe Kunst. In dat jaar voltooide Antoon Derkinderen zijn Eerste Bossche Wand en formuleerde Jan Veth in de begeleidende brochure zijn opvattingen over gemeenschapskunst. Engelse boekverzorgers ver-

Afb. 1 Titelpagina van de complete Bijbel, ontworpen door Walter Crane, uitgevoerd in zwart en goud. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

HET
NIEUWE **T**ESTAMENT
 OF ALLE BOEKEN DES NIEUWEN
 VERBONDS VAN ONZEN
HEERE JEZUS **C**HRIST
 US.

DOOR LAST VAN DE HOOG-MOGHEEREN
 STATEN-GENERAAL DER VEREENIGDE NEDERLANDEN
 EN VOLGENS HET BESLUIT VAN DE SYNODE NATIONAAL
 GEHOUDEN TE DORDRECHT, IN DE JAREN MDCXVIII EN MDCXIX
 UIT DE OORSPRONKELYKE TABLEN IN ONZE NEDERLANDSCHE
 GETROUWELYK OVERGEZET. X · X · X · X · X · X · X
 MET HONDERD PLATEN IN KOPERDRUK NAAR VOOR DEZE
 UITGAVE EXPRESSELYK GEMAAKTE TEKENINGEN VAN DE BE
 ROEMDSTE NEDERLANDSCHE MEESTERS. X · X · X · X
 UITGAVE VAN VAN FOLKEMA & WARENDORF TE AMSTERDAM
 1900.

Afb. 2 Titelpagina van het Nieuwe Testament, ontworpen door Walter Crane, uitgevoerd in zwart en goud. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

bonden aan de Arts and Crafts Movement, zoals William Morris, Walter Crane, Charles Ricketts en Charles Shannon, vervulden in deze vernieuwingsbeweging een voorbeeldfunctie.

Ook de plannen voor de Geïllustreerde Bijbel passen binnen het streven naar gemeenschapskunst: de uitgave moest zowel tekst en beeld als het werk van verschillende kunstenaars met elkaar verbinden. Tegelijkertijd beoogde het een boek voor de gemeenschap te zijn dat haar weg zou weten te vinden naar vele huisgezinnen, waar het als ‘familiestuk’ waarde zou krijgen.¹ In de statuten van de naamloze vennootschap ‘De Geïllustreerde Bijbel’ staat het doel heel zakelijk geformuleerd: ‘[...] het uitgeven van een geïllustreerden bijbel in verschillende talen, de exploitatie dezer uitgave en al hetgeen tot die exploitatie kan geacht worden te behoren.’ In een handgeschreven tekst getiteld ‘Korte inleiding’ formuleert de schilder Gerard Muller het doel iets specifieker: ‘Deze vennootschap stelde zich ten doel om den Bijbel opnieuw maar nu in een uiterst voornaam en artistiek kleed uittegeven.’² Een recensent van *De Tijd* schrijft: ‘Het oorspronkelijke plan van de heeren prof. C.L. Dake en G. Muller was, een werk uit te geven waartoe de grootste kunstenaars van Europa zouden worden uitgenoodigd, en dat in beeld zou brengen den stand der illustratieve kunst aan het einde der XIXe eeuw.’³ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* maakt ervan: ‘Het oorspronkelijk denkbeeld om het Boek der Boeken te geven in een aan zijn universeel en grootsch karakter zooveel mogelijk evenredigen vorm.’⁴ De vraag is echter in hoeverre de verschillende kunstvormen in deze bijbeluitgave daadwerkelijk een verband met elkaar aangaan – een ‘gemeenschap van kunsten’ vormen – en in hoeverre het werk uiteindelijk ook als een uitgave vóór de gemeenschap heeft gediend.

INITIATIEFNEMERS EN ILLUSTRATIES

In 1896 verenigden een aantal vermogende kunstliefhebbers en een aantal grote uitgeverijen zich in de naamloze vennootschap De Geïllustreerde Bijbel. De grote uitgeverijen waren Van Kampen en Van Holkema en Warendorf uit Amsterdam, de Erven Loosjes en Tadema uit Haarlem, E.J. Brill uit Leiden, Kramers en J.C. Nijgh uit Rotterdam en Schillemans uit Zutphen. De vennootschap kreeg drie directeurs: Carel Lodewijk Dake (1857-1918), Gerard Gustaaf Muller (1861-1929) en S. Warendorf Jr (?-1918). Dake was kunstschilder en vanaf 1890 docent aan

1 Dat staat bijvoorbeeld te lezen in het artikel: Anoniem, ‘Een prachtuitgave,’ *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 30 september 1901.

2 Deze tekst wordt bewaard in het Archief Naamloze Vennootschap De Geïllustreerde Bijbel, Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, inv.nr. XVIII A 45. De stukken in dit archief zijn niet verder gecategoriseerd.

3 Anoniem, ‘Een nieuwe Bijbeluitgave,’ *De Tijd*, 15 oktober 1902.

4 Anoniem, ‘De geïllustreerde Bijbel,’ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 8 november 1900.

A decorative banner at the top of the page features the title 'HET EERSTE BOEK VAN MOZES GENAMT GENESIS' in stylized gold and black lettering. The banner is intricately decorated with floral and geometric patterns, and is supported by two figures on either side.

HOOFDSTUK I

In den beginne scheep God den hemel en de aarde.
2 The aarde was woen en ledig en duisternis was op des afgronds. en de Gees Gods verweelde op de watenen.
3 En God seide: Dat sij licht en daar werd licht.
4 En God zeg het licht die het goed was; en God maekte verduideling tuschen het licht en tuschen de duisternis.
5 En God seide: Het licht sij en de duisternis wende. Hij noemde. Toen was het avond geweest en het was morgen geweest; de eerste dag.
6 En God seide: Dat zij een oceaan; en het water en de aarde. en dat water scheidt het aarde ommen en watenen.
7 En God maekte die oceaan; en maekte verduideling tuschen de watenen; die onder het oceaan sijt en watenen en watenen; die boven het oceaan sijt; en het was aarde.
8 En God seide: Het oceaan hemel. Toen was het avond geweest en het was morgen geweest; de tweede dag.
9 En God seide: Dat de watenen van onder den hemel in twee pleken versprekt warden; en dat het droge geheete warden; en het was aarde.
10 En God seide: Het droge warden; en die verduideling der watenen maekte Hij eenen; en God zeg dat het goed was.
11 En God seide: Het die aarde waken geschieden; aarde sadelsteende; vruchtbare geboeven; aangevuld warden met sinnen aarde; welke haent sinnen en op de aarde; en het was aarde.
12 En die aarde beghe voren geschieden; aarde sadelsteende met sinnen aarde; en vruchtbare geboeven; welke haent sinnen warden met sinnen aarde; en God zeg die het goed was.

13 Toen was het avond geweest en het was morgen geweest; de derde dag.
14 En God seide: Het sij licht en het oceaan die hemel; en scheidt in twee watenen die aarde en scheidt die aarde en die watenen; en het goede; en de watenen; en het sijt en licht en het oceaan die hemel; en het sijt en waten en die aarde; en het was aarde.
15 God die maekte die water groten hemel; het groten licht en vruchtbare die aarde; en het kleine licht van verschijpen die aarde; welke saken de watenen.
16 En God seide: Het sij licht en het oceaan die hemel; en licht en groten op de aarde.
17 En God seide: Het sij licht en het oceaan die hemel; en licht en scheidt in twee watenen die hemel en tuschen die duisternis; en God zeg die het goed was.
18 Toen was het avond geweest en het was morgen geweest; de vierde dag.
19 En God seide: Het die watenen vruchtbare geboeven van geboeven van vruchtbare geboeven; en het verduideling der aarde in het oceaan die hemel.
20 En God seide: Die groten watenen; en die aarde vruchtbare warden; welke de watenen vruchtbare geboeven; vruchtbare warden; en die groten geboeven van sinnen aarde; en God zeg die het goed was.
21 En God seide: Het sij licht en het oceaan die hemel; en licht en scheidt in twee watenen die aarde; en het goede; en de watenen; en het sijt en waten en die aarde; en het was aarde.
22 En God seide: Het die watenen vruchtbare geboeven van geboeven van vruchtbare geboeven; en het verduideling der aarde in het oceaan die hemel.
23 En God seide: Die groten watenen; en die aarde vruchtbare warden; welke de watenen vruchtbare geboeven; vruchtbare warden; en die groten geboeven van sinnen aarde; en God zeg die het goed was.
24 En God seide: Het die watenen vruchtbare geboeven van geboeven van vruchtbare geboeven; en het verduideling der aarde in het oceaan die hemel.
25 En God seide: Die groten watenen; en die aarde vruchtbare warden; welke de watenen vruchtbare geboeven; vruchtbare warden; en die groten geboeven van sinnen aarde; en God zeg die het goed was.

Afb. 3 Titelpagina van het boek Genesis, ontworpen door Walter Crane, uitgevoerd in zwart en goud. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW1370 A 25)

de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten. Ook was hij lid van de Amsterdamse kunstenaarsvereniging *Arti et Amicitiae*, waarvan hij van 1892 tot 1896 voorzitter was. Daar kende hij vermoedelijk Muller van, die eveneens kunstschilder was en tot de impressionistische ‘schilders van Tachtig’ kan worden gerekend. Samen met Dake nam hij de artistieke leiding van het bijbelproject op zich. Warendorf Jr. was verbonden aan de uitgeverij Van Holkema en Warendorf en deed vooral de financiën. Het kapitaal van de vennootschap bedroeg 135.000 gulden, verdeeld over 135 aandelen. De betrokken uitgeverijen bezaten alle tien aandelen. Muller, Dake en Warendorf hadden er ieder persoonlijk vijf, net als nog een aantal betrokken kunstliefhebbers.

De drie directeuren wilden alleen wereldberoemde kunstenaars bij het project betrekken, zodat hun bijbel het beste werk van dat moment zou tonen en ook het langst waarde zou hebben. Zevenentwintig moderne meesters vervaardigden uiteindelijk de honderd illustraties voor de bijbeluitgave. Alle kunstenaars werden door Dake en Warendorf persoonlijk aangeschreven en gevraagd om speciaal voor deze bijbeluitgave één of meerdere prenten te maken. Als Warendorf en Muller een kunstenaar wilden vragen die in zijn ogen geen wereldreputatie had, stak Dake daar een stokje voor. De door Muller voorgestelde Vlaamse kunstenaar Jacques de Lalaing vond hij bijvoorbeeld niet bekend genoeg. Fernand Khnopff, ook door Muller geopperd, zou er volgens Dake wel ‘mee door kunnen’, maar ze kozen ervoor om eerst die kunstenaars uit te nodigen over wie zij het allen eens waren.⁵ Dat resulteerde in een indrukwekkende rij namen. Uit Amerika droegen Edwin Austin Abbey en John M. Swan bij. Uit Engeland de in Nederland geboren Sir Lawrence Alma Tadema, Edward Burne-Jones, Walter Crane, Frank Dicksee en Briton Rivière. Uit Frankrijk Benjamin Constant, Jean-Léon Gérôme, Jean Paul Laurens, Pierre Puvis de Chavannes en James Tissot. Uit Duitsland Arthur Kampf, Max Liebermann, Sascha Schneider en Fritz von Uhde. Uit Italië Domenico Morelli en Giovanni Segantini. En tot slot Václav Brožík uit Tsjechië, Jozef Israëls uit Nederland, Ilja Repin uit Rusland, José Villegas Cordero uit Spanje en Juliaan De Vriendt uit België.

TEKSTVERSIERING

Omdat het een vermogen had gekost om alle ‘wereldberoemde’ kunstenaars te betalen voor hun bijdragen en om hier goede kopergravures van te laten maken, bleef er nog maar een klein bedrag over voor de tekstversiering. In eerste instantie was daarvoor een ontwerp binnengekomen van J.G. Veldheer, een ontwerper die zeer met de vernieuwing van de boekkunst begaan was. Diens ontwerp werd

5 Dit alles blijkt uit de bewaard gebleven correspondentie tussen de drie directeuren, UBA, inv.nr. XVIII A 45.

Afb. 4 Walter Crane, *Adam en Eva*. Illustratie bij Genesis. Dit is één van de vijf prenten die Crane maakte bij het Bijbelboek Genesis. Adam rust uit tijdens het bewerken van de aarde en kijkt achterom naar Eva die één van haar twee zoons de borst geeft. Dit is de originele pentekening die in 1918 werd aangekocht door de gemeente Amsterdam en nu in bruikleen is bij het Rijksmuseum. (Collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Afb. 5 Het is opvallend dat drie recensenten de prent van Edward Burne-Jones het beste geslaagd, of zelfs de enige goede in de hele bijbel vinden. Gosschalk rekent Burne-Jones in *De Kroniek* van 13 juni 1903 tot een van de ‘enkele nobeler kunstenaars’ die hebben bijgedragen aan deze uitgave. G.H. Marius schreef in *Het nieuws van den dag* van 12 mei 1903 dat alleen Burne-Jones ‘de gave [had] om in het zinnelijk waarneembare het bovenzinnelijke te voelen en voelbaar te maken’. Ook Havelaar stelde in 1908, in *Onze eeuw*, dat alleen in de prent van Burne-Jones het mystieke, spirituele gevoel zichtbaar wordt dat ook in de bijbelverhalen wordt uitgedrukt. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

Afb. 6 Juliaan de Vriendt, *Mozes in het biezenkistje*. Illustratie bij Exodus II:6. Juliaan de Vriendt (1842-1935) is de enige Belgische kunstenaar die bijdroeg aan de Geïllustreerde Bijbel. Hij werkte in de traditie van historien schilder Hendrik Leys en werd vooral geroemd om zijn religieuze taferelen en zijn portretten. Zijn erelidmaatschap van verschillende academies en het feit dat hij al vele medailles gewonnen had, zullen voor Dake, Muller en Warendorf redenen zijn geweest om De Vriendt om een bijdrage te vragen. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

echter door Dake, Muller en Warendorf afgekeurd: ze vonden het ‘te druk’ en ‘niet voornaam genoeg’. Omdat een tweede (anoniem) ingestuurd ontwerp de goedkeuring van de organisatie evenmin kon wegdragen, werd besloten zelf een boekverzorger uit te nodigen. Als eerste kwam daarbij de naam van Walter Crane (1845-1915) ter tafel. In 1896 had hij al verschillende boekontwerpen op zijn naam staan die in Nederland bij een breed publiek in de smaak vielen.⁶ Dake en Warendorf vreesden echter dat Crane voor zijn werk te veel geld zou vragen, en achtten het daarom beter eerst Antoon Derkinderen te vragen of hij bereid was de taak van de versiering van de gehele Bijbel op zich te nemen. Ook Derkinderen had zich op dat moment al bewezen als boekverzorger met zijn ontwerpen voor het *Gedenkboek der Keuze-tentoonstelling* (1893-1894), geschreven door Jan Veth, en voor de prachuitgave van Vondels *Gysbreght van Aemstel* (1891). Muller bevond zich ten tijde van deze besluitvorming in het buitenland.

Derkinderen reageerde positief op het verzoek van Dake en Warendorf, maar weigerde een proeftekening te maken ‘omdat hij indien die uit zijn handen kwam eigenlijk het gehele werk in zijn hoofd moest hebben verwerkt en door mogelijke afkeuring zijn teleurstelling te groot zou zijn’.⁷ Ondertussen had Muller hoogte gekregen van het plan en hij smeekte zijn collega’s om niet met Derkinderen in zee te gaan. Hij vertrouwde niet op Derkinderens capaciteiten, dacht dat Derkinderens aspiraties te katholiek waren, meende dat de kunstenaar zijn werk nooit op tijd inleverde en dat er bovendien niet met hem samen te werken viel.⁸ Muller drong er sterk op aan toch Walter Crane te vragen de gehele boekverzorging op zich te nemen. De overige commissieleden zwichtten uiteindelijk voor Mullers argumenten. Door te kiezen voor deze boekontwerper, sloten Muller en Dake zich, bewust of onbewust, aan bij de vernieuwingen in het boekontwerp die ook op bredere schaal in Nederland merkbaar waren en gaven zij aan hun bijbeluitgave een moderne uitstraling. Dat Crane bovendien ‘wereldberoemd’ was, vormde voor Dake een doorslaggevend argument om hem de taak toe te kennen.

Op 16 februari 1897 schreef Warendorf aan Crane in zijn steenkolenengels:

6 Crane werd in 1894 bekend in Nederland door zijn bundel kunstbeschouwingen *The Claims of Decorative Art* (1892), die dat jaar door Jan Veth in het Nederlands werd vertaald onder de titel *Kunst en samenleving*. Decoratief kunstenaar G.W. Dijsselhof ontwierp de band en de illustraties voor de vertaling. De verschijning van het boek was een gebeurtenis, zowel vanwege het bijzondere uiterlijk als vanwege de vernieuwende inhoud ervan. Ook Crane’s prentenboeken voor kinderen waren in Nederland populair. Zie hierover bijvoorbeeld Ernst Braches, *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903. Een studie in Art Nouveau* (Utrecht: Oosthoek, 1973) en Anne van Buul, *In vreemde grond geworteld. Prerafaëlitisme in de Nederlandse literatuur en beeldende kunst (1855-1910)* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2014).

7 Brief van Dake aan Muller, 31 januari 1897, UBA, inv.nr. XVIII A 45.

8 Brief van Muller aan Dake en Warendorf, 5 februari 1897, UBA, inv.nr. XVIII A 45.

Afb. 7 De Franse kunstenaar Puvis de Chavannes (1824-1898) werd door Nederlandse gemeenschapskunstenaars als Antoon Derkinderen en Jan Veth bewonderd. Hij overleed tijdens de totstandkoming van de Geïllustreerde Bijbel. Daarom is hij slechts met één prent vertegenwoordigd. Cornelis Veth schreef over deze prent in *De Amsterdammer* van 10 mei 1908: '[...] het nobel werk van Puvis de Chavannes is door een wonder-ernstige, prachtig sober-gehouden "Geeseling van Christus" vertegenwoordigd. De gelatenheid van de Heiland-figuur, die alles domineert, is met weergalooze zuiverheid uitgedrukt.' (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

We are now wishful, as the arrangements for the hundred plates for our Illustrated Bible are now completed and a great part of the drawings are already in our possession, to take in hand the ornamentation of the text in that work. We should like to have them all in the same style and therefore intrust them to one artist and to whom should we apply rather than to you, the first text-ornamentor of the world?⁹

Warendorf bood Crane een bedrag van 300 tot 350 pond voor de versiering van de gehele tekst. Crane zegde toe. Naast de vijf illustraties bij het boek Genesis waaraan Crane begin 1897 al begonnen was, ontwierp hij in de jaren die volgden de omslagtekening voor de bijbel, het familieregister, de Franse titelpagina's voor het oude en het nieuwe testament, vijftien kopstukken en ornamenten voor de Bijbelboeken en zesentwintig initialen. Ook ornamenteerde hij het vloeipapier dat aan iedere prent voorafgaat.

171

VERSCIJNING

De Nederlandse uitgave van de Geïllustreerde Bijbel verscheen uiteindelijk vanaf eind 1900 bij Van Holkema & Warendorf in vijftientig afleveringen die ieder vier kopergravures bevatten.¹⁰ De complete Bijbel kostte tweehonderd gulden.¹¹ De afleveringen werden gedrukt bij de firma Roeloffzen, Hübner & Van Santen in Amsterdam. Iedere eerste pagina van een nieuw Bijbelboek is gedrukt in zwart en goud, net als de titelpagina van de gehele bijbel. Verder zijn alle pagina's omgeven door randversieringen ontworpen door Crane. In overeenstemming met de stijl van Crane is ook het lettertype gekozen, dat speciaal voor deze uitgave gegoten werd. Met het kiezen van die drukletter heeft Crane zich ook bemoeid. Om Dake, Muller en Warendorf een indruk te geven van de stijl die hij voor de letter voor ogen had, stuurde hij een voorbeeld van een door William Morris op zijn Kelm-scott Press gebruikte letter, mogelijk diens zelf ontworpen Medieval Type.¹² Het voor deze uitgave gebruikte lettertype lijkt daar echter niet op.

Voor het maken van de kopergravures naar de honderd prenten werden twee vooraanstaande drukkerijen gecontacteerd: Imprimeries Lemerrier in Parijs en de vooraanstaande Duitse grafische kunstproducent Meisenbach, Riffarth und

⁹ Brief van Warendorf aan Crane, 16 februari 1897, UBA, inv.nr. XVIII A 45.

¹⁰ De bijbel verscheen tevens in het Latijn, als katholieke uitgave, en in het Engels. De Engelse uitgave verscheen bij de Illustrated London News Company en de Amerikaanse editie bij Current Literature Publishing Company. Er waren plannen voor een Duitse en Franse uitgave, maar deze zijn bij mijn weten nooit verschenen. Ook is onduidelijk hoe groot de oplage van de Geïllustreerde Bijbel is geweest. De prijsopgave van Lemerrier toont bedragen voor 1000, 5000 en 10.000 prenten.

¹¹ De waarde van tweehonderd gulden in het jaar 1900 is vergelijkbaar met een bedrag van 2650 euro nu.

¹² Getuige een brief van Dake aan Muller van 1 maart 1897, UBA, inv.nr. XVIII A 45. De antwoorden van Crane aan de vennootschap zijn niet bewaard gebleven. De Medieval Type wordt ook in de aantekeningen van Warendorf genoemd.

Co. De keuze viel op Lemercier omdat deze het goedkoopste was, ook al mopperde Dake in zijn brieven aan Muller over de kwaliteit van het drukwerk en de trage levering.

172

Ter gelegenheid van de verschijning van de Geïllustreerde Bijbel werd een aantal evenementen georganiseerd. Gerard Muller promoveerde het boek eigenhandig door presentaties te geven, met lichtbeelden, bijvoorbeeld bij Kunstlievend Genootschap Pictura in Groningen. Daarnaast werden de originele boekversieringen van Crane en de originele honderd prenten op verschillende plaatsen tentoongesteld. In mei 1901 was het werk van Crane te zien in de bibliotheek van de Maatschappij ter bevordering van de Bouwkunst in Amsterdam. In juni van dat jaar werden de versieringen en prenten tentoongesteld in de Holland Fine Art Gallery in Londen. Ook jaren na verschijning van de Bijbel stelde men nog belang in tentoonstellingen van de originelen. In 1903 werden tentoonstellingen gehouden in het Stedelijk Museum in Amsterdam en bij de Vereniging Voor de Kunst in Utrecht. In 1909 stelde het Museum voor Kunstnijverheid in Haarlem de originele ontwerpen van Crane nog eens tentoon. De honderd tekeningen, aquarellen en schilderijen die als basis hadden gediend voor de honderd kopergravures in de bijbeluitgave waren toen inmiddels geveild bij Frederik Muller & Co. in Amsterdam.

KRITIEKEN

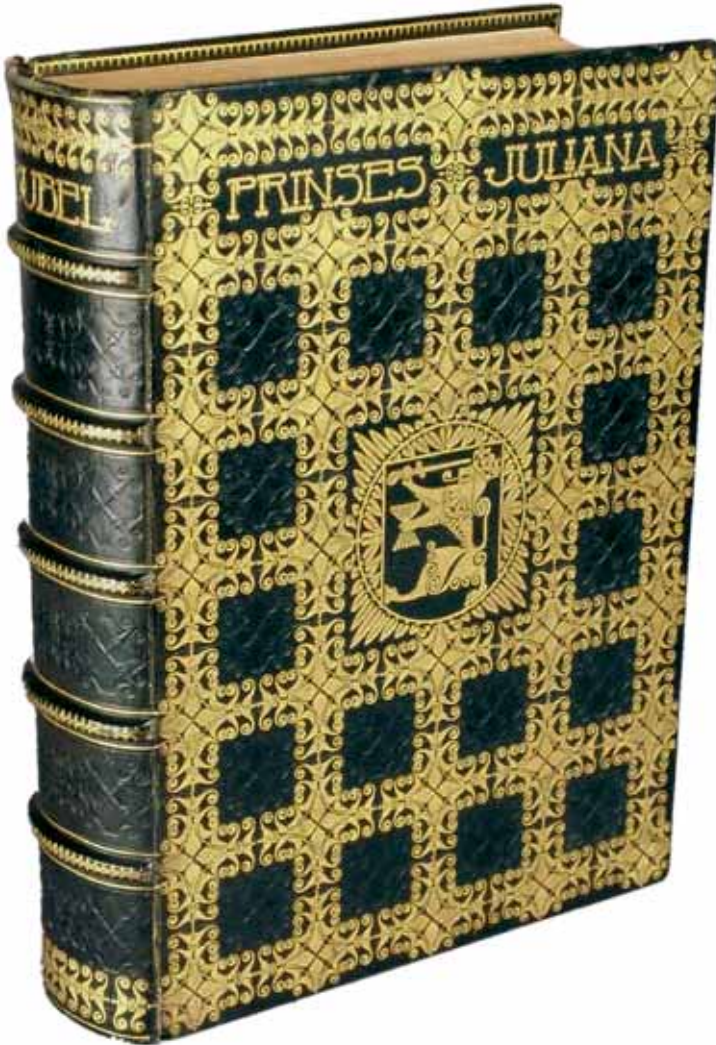
De pers besteedde veel aandacht aan de Geïllustreerde Bijbel. In november 1900 verschenen al diverse aankondigingen. De maanden daarna volgden de echte kritieken. Het merendeel daarvan is positief. In vrijwel alle recensies wordt de vraag gesteld of deze Bijbel wel een eenheid kan vormen, daar de bijdragende kunstenaars zo verscheiden zijn. De meeste critici vinden de diversiteit een pluspunt van de Geïllustreerde Bijbel: hoe meer verschillende stijlen een boek in zich bergt, des te aantrekkelijker het is en des te meer mensen het zal kunnen bekoren. De recensent van *De Amsterdammer* schrijft bijvoorbeeld: 'Doch 't is juist de onuitputtelijke verscheidenheid, die de bekoorlijkheid van 't geheel verhoogt. 't Is een breed en machtig orkest, dat wij hier hooren, geboren uit de samenstemming der meest verschillende instrumenten.'¹³ Het *Nieuws van den Dag* benadrukt dat 'Juist het groote verschil in opvatting [...] kleur en verscheidenheid [geeft] aan den arbeid der kunstenaars, wier landaard en temperament zich dikwijls op verrassende wijze uitspreekt.'¹⁴ Ook volgens de *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* ligt de waarde van deze uitgave in de diversiteit van de bijdragen. De grote verschillen

13 P.H. Hugenholtz jr., 'Een eerbiedwaardig reuzenwerk,' *De Amsterdammer*, 9 december 1900.

14 Anoniem. 'De groote geïllustreerde Bijbel,' *Het Nieuws van den Dag*, 12 december 1900.

Afb. 8 Omslag voor de vijfentwintig afleveringen van de Geïllustreerde Bijbel, ontworpen door Walter Crane. De prent werd afgedrukt in onder andere *De Amsterdammer*. Deze bestaat ook met de titel 'Juliana Bijbel' in het midden.

Afb. 9 Omslag van de Julianabijbel uit 1910, ontworpen door Chris Lebeau. De Julianabijbel werd gebonden door kunstboek- en bijbelbinderij J. Brandt en Zoon. Het omslag is uitgevoerd in Nassau-blauw met zwarte ribbenrug. De versiering stelt een doorlopend patroon van lelies voor en is in goud en blinddruk vervaardigd. Op de voorkant is het gestileerde wapen van de Nederlandse leeuw zichtbaar. De achterzijde toont het jaartal 1910 en het monogram P.J. (Prinses Juliana). (*Koninklijke Verzamelingen, Den Haag, sign. M 035-014*)

tussen de bijbelboeken maken dat ‘ieder kunstenaar als ’t ware op bepaalde gedeelten is aangewezen’.¹⁵

Opmerkelijk is dat twee latere recensies van de Geïllustreerde Bijbel het project juist om deze reden bekritisieren: er mist een eenheid in de verscheidenheid. Just Havelaar, criticus van het christelijke tijdschrift *Onze Eeuw*, schreef een moordende kritiek over het project. Hij stelt dat van de zesentwintig bijdragende kunstenaars er slechts enkele goed zijn en de meeste middelmatig, waardoor de goede kunstenaars bijna onzichtbaar worden en opgaan in die matige massa.¹⁶ De criticus van *De Kroniek*, Johan Cohen Gosschalk, heeft dezelfde bezwaren. Hij schrijft: ‘[de] enkele nobeler kunstenaars, die de bijbeltafereelen in hun dramatischen ernst hebben uitgebeeld ieder naar zijn aard, kunnen principieel deze uitgave niet maken tot een die in zijn geheel en als kunstwerk van beteekenis is.’ Hij vindt dat de meeste bijdragende kunstenaars geen verbeeldingskracht hebben en geen emoties of beroering bij de kijker weten op te wekken. Het is volgens hem ‘hoogst bekwaam, maar ongevoeld werk’. Het gehele project karakteriseert hij met de term ‘chaos’.¹⁷

In zijn brieven aan de andere leden van de vennootschap hamerde Muller erop dat de Bijbel door één en dezelfde kunstenaar moest worden verlucht. Hij had goed aangevoeld dat er iets moest zijn dat voor samenhang moest zorgen tussen alle elementen van deze Bijbeluitgave. De tekstversiering wordt in de kritieken dan ook vaak geprezen. De *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant* schrijft dat Crane’s ongebreidelde verbeeldingskracht goed tot uitdrukking komt in de ontwerpen van de vignetten, initialen en kopstukken, die vaak een symbolische lading hebben.¹⁸ De *Bredasche Courant* schrijft dat Nederlandse boekontwerpers een voorbeeld zouden moeten nemen aan deze Engelse meester, wiens rijke fantasie ‘een onuitputtelijken schat van zinrijke motieven’ heeft voortgebracht.¹⁹

Ironisch genoeg was Walter Crane zelf niet erg te spreken over het eindresultaat, zijn inspanningen ten spijt. In zijn memoires schrijft hij:

From about 1897 to 1900 I was much occupied by designs for a Bible projected by a Society at Amsterdam [...] As a book it was not possible to produce a harmonious effect out of so many diverse elements. Many of the designs were very powerful, but were necessarily in the nature of separate pictures. I wanted a heavier type and unglazed paper, too, but the proprietors were a little afraid of departing too much from accepted standards in such works, and wished to appeal to a large public, so that, typographically speaking, the book was a compromise.²⁰

15 Anoniem, ‘Een prachttuitgave’.

16 Havelaar, ‘De Nieuw-Geïllustreerde Bijbel’.

17 J.C.G. [=J.C. Gosschalk], ‘Tentoonstelling van bijbel-illustraties,’ *De Kroniek* (1903): 188-189.

18 Anoniem, ‘Een prachttuitgave’.

19 Anoniem. ‘De geïllustreerde bijbel,’ *Bredasche Courant*, 2 juni 1903.

20 Walter Crane, *An Artist's Reminiscences* (London: Methuen & Co, 1907), 456.

Afb. 10 Schutblad van de Julianabijbel uit 1910, ontworpen door Chris Lebeau. Deze aanbiedingspagina met een oorkonde in houtsnede werd in opdracht van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers vervaardigd. Bovenaan zitten twee geknielde naaktfiguren die over een bijbel gebogen zitten, geflankeerd door een brandende lamp. Deze beeltenis is gebaseerd op de bijbeltekst 'Uw woord is eene lamp voor mijnen voet en een licht voor mijn pad.' Zie De Bois, *Chris Lebeau*, 140.

Hierin ligt meteen de paradox van het hele project: de initiatiefnemers wilden niet te veel afwijken van de heersende artistieke smaak omdat ze een groot publiek wilden bereiken, maar tegelijkertijd was de uitgave veel te kostbaar om door een groot publiek te worden aangeschaft. Een recensent van *Het Volk* schreef: ‘Onnoodig te vermelden, dat voor de armen van beurs deze uitgave niet bestemd is.’²¹ De *Nieuwe Rotterdamse Courant* beaamt: ‘Deze uitgave van den Bijbel [is] door zijn kostbaarheid bestemd om in handen te komen der upper ten thousand [...]’.²² De initiatiefnemers hadden de ijdele hoop gehad dat deze Bijbel een grote verspreiding zou krijgen, maar het boek viel nauwelijks aan de man te brengen. Die tegenvallende verkoop werd een steeds nijpender probleem: er dreigden schulden gemaakt te gaan worden. In een brief aan Muller, die in 1907 zijn ontslag indiende als directeur van de vennootschap, schreef de toenmalige voorzitter der commissarissen: ‘Jammer, dat de resultaten zo treurig blijven.’²³ Er was echter één gebeurtenis, die aan het project nog een nieuwe impuls zou geven: de geboorte van kroonprinses Juliana.

JULIANABIJBEL

Op 30 april 1909 werd Oranjegezind Nederland verblijd met het nieuws dat koningin Wilhelmina het leven had geschonken aan een dochter. De geboorte van Juliana leidde tot een stroom aan geschenken van allerlei personen en instanties die uiting wilden geven aan hun Oranjeliefde. De Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en de Overzeesche Bezittingen wilde dat doen door prinses Juliana een geïllustreerde prachtbijbel te schenken.²⁴ Zij had daarvoor de Geïllustreerde Bijbel op het oog, die voor deze gelegenheid van een nieuwe band en een nieuw schutblad werd voorzien, ontworpen door Chris Lebeau (1878-1945). Het vervaardigen van ontwerp en band kostte zoveel tijd dat het geschenk pas een jaar na de geboorte van Juliana klaar was. Pas op woensdag 18 mei 1910 kon een delegatie van de vereniging de bijbel overhandigen aan de particulier secretaris van Koningin Wilhelmina op Paleis Het Loo.

Het plan van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers om de Geïllustreerde Bijbel aan prinses Juliana te schenken, kwam uitgever Van Holkema & Warendorf goed uit. Deze was namelijk met een gigantisch overschot blijven zitten. Het was voor hem de uitgelezen kans het boek, waarin de vijftiengtig afleveringen in drie delen werden gebundeld met een nieuw ontworpen band door grafisch

²¹ Anoniem, ‘Een geïllustreerde bijbel’.

²² Anoniem, ‘De geïllustreerde Bijbel’. In het archief van de Geïllustreerde Bijbel bevindt zich een gecorrigeerde drukproef van dit artikel.

²³ Brief van Nijgh aan Muller, 19 juli 1907, UBA, inv.nr. XVIII A 45.

²⁴ De correspondentie over dit geschenk van de Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen met het koninklijk huis bevindt zich in het Koninklijk Huisarchief, inv.nr. A50-VIIIe-34.

Afb. 11 Familieregister, ontworpen door Walter Crane, uitgevoerd in zwart en goud. De aanwezigheid van dit register duidt erop dat de uitgave ook bedoeld was als familiestuk. Door het grote formaat en het zware gewicht was het boek echter lastig te hanteren. De lege familieregisters in de door mij geraadpleegde exemplaren doen vermoeden dat dit ook nauwelijks gebeurd is. Ook in het exemplaar van de Julianabijbel uit het Koninklijk Huisarchief, waarvoor de drie delen in één band gebundeld werden, is het familieregister leeg gebleven. Zie ook Spliethoff, *Feestelijke geschenken*, 58. (Ex. Koninklijke Bibliotheek Den Haag, sign. KW 1370 A 25)

DE JULIANA-BIJBEL.

HET BOEK DER BOEKEN, geïllustreerd door de grootste meesters der Wereld!

Het is thans eenige jaren geleden dat eenige der vermaarde Nederlandsche Uitgevers zich overlegden over het grootste aller een Bijbel in groot formaat uit te geven, in een vorm en uitvoering zo sedert de verschijning van den Grooten Druy-Bijbel niet was uitgegeven.

De vermaarde schilders in alle landen werden uitgenoodigd voor deze uitgereputeerde tekeningen te maken en met goedwillig hebben de voornaamste Meesters deze opdracht aanvaard. De volgende schilders hebben medewerkt: In Nederlanden: L. ALMADA-ADAMA en JOHANN BRABEEL; — uit Frankrijk: EUGÈNE-CONSTANT, FÉLIX DIEZEL, JAMES TISSOT, GÉROME, JEAN PAUL LAURENS, HENRI MOISSE, uit Engeland: EDW. BURNE-JONES, WALTER CRANK, EDWIN ARNOLD, BRITON RIVIERE, SWAN, FRANK BRIDGE; — uit Duitschland: FR. VON SHIK, ARTHUR KAMPEFF, SACHS.

Deze wonder dat het van bij de geboorte van PUSSEUS JULIANA de Verrenging van Christelijken Oudervaders der Fransen een Bijbel wilde aanzien in de afkomstige vorm, ontworpen de heer niet op deze wijze. Men sprak toen afgevoerd van den „JULIANA-BIJBEL“, en het is dan nu deze tijd, dat wij thans bijvoerd van deze uitgever zullen verhanden.

Het Wonderbare Aanbod van den JULIANA-BIJBEL.

DE JULIANA-BIJBEL is een groot heilig Prachtwerk, bestaande uit drie delen. Ieder der **600** pagina's is bijzonder georneest naar tekeningen van WALTER CRANK, alle worden kostbaarlijk gedrukt in zwart en goud.

Handen Photographen, representatieve de handteerd voor deze Bijbel expressieve grootsche tekeningen, van de beroemde schilders en alle landen, versieren het werk.

Het Prachtwerk der **JULIANA-BIJBEL** wordt in 3 prachtvolle delen compleet ingesonden aan ieder die bij inschrijving **LIJN GULDEN** stuurt en zich zoodat eigenlijk deze **250 JULIANA-BIJBELS**

Ieder inschikende ontvangt geheel kosteloos:

- A. Twee beroemde **PHOTOGRAFIEEN** in roestvrijde afbeelding in paspoortmaat: 1. DIE NACHTWAERT van Boschveldt en 2. DE STAALEKENTEN van Boschveldt. Deze photographen kosten in den handel zonder paspoort vijfzig gulden. — De afmeting van elk is 128 X 93 c.M., de drukkingswijde 78 X 60 c.M.
- B. De Meesterwerken van **DR. EUSEN NIET**. — Geïllustreerde Luts-Editie compleet in vier delen, ieder in fraans geschied.
- C. De vermaarde Romanische Werken van **Maryvrou A. L. C. ROSSIGNOL-TISSIANT**, bestaande uit 25 delen met 160 uitzonderlijke platen, alle in nieuwste uitdrukking.
- D. De vermaarde Romanische Werken van **H. J. SCHMIDT**, compleet in 12 delen, ieder in fraans uitdrukking.
- E. De vermaarde Hindertische Werken van **FR. THEOD. JOHANNSEN**, compleet in 12 delen, ieder in fraans uitdrukking.
- F. De complete Geïllustreerde Werken van **CHARLES BUCKING**, compleet in 22 kwartaal delen met p.m. 2000 platen. Elk deel in prachtige uitdrukking.

VAN HOLKEMA & WARENDORF te AMSTERDAM

verhoort ieder nog gedurende twee jaar maandelijks te betalen, dan in 25 afbetalingen van tien gulden.

DE PREMIE.

Maar bovendien ontvangt iedere koper onmidddelijk bij de inschikening geheel kosteloos de volgende kostbare plaat- en boekwerken, wier verkoopwaarde geheel overeenkomst met den toelatingen is.

HET WONDERE AANBOD.

DE **JULIANA-BIJBEL** wordt aan de inschikende gratis van inschikening 18 per maand gedurende 21 maanden direct toegeliet in 3 afbetalingen afgevoerd. Ieder inschikende ontvangt eveneens direct bij inschikening geheel kosteloos:

1. De twee groote Photographen: DE NACHTWAERT en DE STAALEKENTEN, in paspoortmaat.
2. De Meesterwerken van **DR. EUSEN NIET**, later Edite in 4 gedeeltes.
3. De vermaarde Romanische Werken van **M. J. ROSSIGNOL-TISSIANT**, in 25 gedeeltes.
4. De vermaarde Romanische Werken van **H. J. SCHMIDT**, in 12 gedeeltes.
5. De complete Hindertische Werken van **FR. THEOD. JOHANNSEN**, in 12 gedeeltes.
6. De complete Werken van **CHARLES BUCKING**, welke over de kwartaal afgave in 22 gedeeltes.

Deze gratis-premie kostt een handteerdwaarde van 1 200 —.

De gehele beschikbare voorraad van den **JULIANA-BIJBEL** bestaat slechts 250 Exemplaren en zal dit werk (wegen de laatste uitvoering) sooner in den vorm meer kostbaar worden. Het het ook op bovenvermeldt een kostbaarlijk aanbod in spoedige bezetting dat meer aanschafferswaardig. De verandering staat open bij iedereen schiedt Boschveldt in het Eijk en bij de Uitgevers.

Afb. 12 Advertentie voor de Julianabijbel, *De Amsterdamer*, 15 oktober 1911. Uit deze advertentie blijkt dat uitgever Van Holkema & Warendorf met een groot overschot aan bijbels was blijven zitten. Door deze onder een nieuwe naam te presenteren en er vijf andere werken bij cadeau te doen, hoopte de uitgever dit tien jaar oude reuzenwerk toch nog aan de man te brengen. De inmiddels 'koninklijke' status van het boekwerk vormde daarbij een welkom verkoopargument. (*Koninklijke Verzamelingen, Den Haag, sign. M 035-014*)

kunstenaar André Vlaanderen, als 'Julianabijbel' opnieuw te presenteren. Middels advertenties werd de Julianabijbel opnieuw te koop aangeboden. Voor 250 gulden, te betalen in vijftientwintig termijnen, kon men het lijvige werk aanschaffen en kreeg men er zes andere uitgaven van Van Holkema & Warendorf gratis bij. Dat deze advertenties opnieuw geen hordes mensen tot koop hebben doen overhalen, blijkt uit een ongedateerde brief uit 1911 van de commissarissen van de vennootschap aan alle aandeelhouders, waarin het slechte nieuws wordt gebracht dat 23% van het garantte kapitaal van 110.000 gulden nodig was tot delging van alle schulden. Over de vraag of de Geïllustreerde Bijbel als 'gemeenschapsplaats' voor verschillende kunsten' geslaagd is verschillen de meningen, maar een boek dat 'voor de gemeenschap' dienstdoet werd het zeker niet: in 1916 werd nogmaals geadverteerd met de Julianabijbel, die nu voor het schamele bedrag van honderd gulden werd verramscht.

BIBLIOGRAFIE

- Bois, Mechteld de. *Chris Lebeau 1878-1945*. Assen: Drents Museum, 1987.
- Braches, Ernst. *Het boek als nieuwe kunst 1892-1903. Een studie in Art Nouveau*. Utrecht: Oosthoek, 1973.
- Buul, Anne van. *In vreemde grond geworteld. Prerafaëlitisme in de Nederlandse literatuur en beeldende kunst (1855-1910)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2014.
- Splithoff, Marieke E. *Feestelijke geschenken voor de jonge koningin 1898-1913*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1998.

Anne van Buul (1983) is neerlandica en werkt als onderwijskundige aan de ontwikkeling van digitale lesmethodes Nederlands. In 2013 promoveerde zij bij Mary Kemperink op een onderzoek naar de receptie van het prerafaëlitisme in Nederland rond 1900. Haar publicaties gaan vooral over de literatuur en cultuur van het fin de siècle, de relatie tussen literatuur en schilderkunst, en vertaalgeschiedenis. Zie voor een overzicht annevanbuul.wordpress.com.